پۆستمۆدێرنە

هانز یۆئاخیم تیورك
کاوە جەلال لە ئەڵمانییەوە

دەروازە

رۆژ بە رۆژ هەمیشە پتر لە هونەرەکاندا، لە فەلسەفە و تیۆریی زانستدا، وشەی "پۆستمۆدێرنە" دەبیسترێت کە بە هەمان شێوەی 'نیو ئەیج' خۆی لە نوێسەردەم یان مۆدێرنە جیادەکاتەوە. هیوا لەژێر ئەم ناوەشدا ئاراستەی قۆناغێکی نوێ سەرەتاگرتوو دەبێتەوە، قۆناغێك کە گەرەکە لە ریشەوە لە تا-ئێستا-هەبوو جیاواز بێت. فەیلەسوف پێتەر کۆسلۆڤسکی کۆتایی مۆدێرنە رادەگەیەنێت و پێشوازی لە پۆستمۆدێرنە دەکات. لە روانگەی ئەم فەیلەسوفەوە "مۆدێرنێتی (بریتییە لە) ... فەزلدانی ئێستێتیکی و کۆمەڵایەتی بە نوێ"، پۆستمۆدێرنەش "یاساکەی مۆدێرنە بەسەر خودی مۆدێرنەدا بەگەڕ دەخات: مەزنیدان بە نوێ. مۆدێرنە بە دینامیکەکەی خودی خۆی لە پۆستمۆدێرنەدا بە خۆی دەگاتەوە (...). ئیدیالەکانی خولگەیەتی (سیرکولاسیۆن)، وەرچەرخاندن (رێڤەرسیبیلێتی)، بزۆکی و مۆدێرنیزەکردن لە خێرایی یەکجار زۆری سووڕانەوەدا هیچ شتێکی بەڕاستی نوێ ناهێننە ئاراوە، چونکە نوێ چیدی کاتی نەماوە بۆ ئەوەی ببێت بە یەکجارەکێتی، بە بەدیهاتووی نەشیاوی وەرچەرخاندن" ([1]). مۆدێرنە داواکارییەکی بۆ دامەزراندنی دوایەمین کۆمەڵگە و سەردەمی کامیل بەرزکردەوە، بەڵام مۆدێرنە ئێستا لە لایەن نوێترین مۆدێرنێتیی خودی خۆیەوە بۆڕەدرێتەوە و چواندنی لەکار دەخرێت، ئەمەش نەسازییەکە کە تەنها بەڕێی پۆستمۆدێرنەیەکەوە شیاوی هەڵگرتنە (نەفکردنە).

بڕیارەکە سەبارەت بە نوێسەردەمی مۆدێرن چ لە هزری نیو ئەیج و چ لە رەخنەی پۆستمۆدێرنانەی کولتووردا هاوشێوەیە. زۆر جار هەردوو بزووتنەوەکە وەك یەك دادەنرێن. بەڵام دەبێت لێرەدا ئاماژە بۆ ئەوە بدەین کە ئەوان تەنها لە رەفزکردنی تا-ئێستا-هەبوودا لەیەك نزیکن نەك لە راگەیاندنی بهاتدا. ئەم بهاتە بۆ راگەیەنەرانی نیو ئەیج لە رووناکیی خامۆشدا دیاردەدات، بە رەنگی هەمە چەشنە وێنەی دەکێشرێت، مەردوم دەتوانێت گەشبینانە هیوای بۆ بخوازێت. جگە لەمە بەئاگابوونی نیو ئەیج سەرجەمێتیی گەردوون و سروشت و مێژوو دەگرێت، سنوورەکانی مرۆڤبوونی تاك (ئیندیڤیدوێل) دەتەقێنێتەوە و ئەم مرۆڤبوونە لەنێو پەیوەندییەکی گەردوونیانەدا دادەنێت کە هەر چۆنێك بێت گەرەکە وەك خودایانە بنرخێنرێت. گەر دەستڕاکێشانی هزریو و کرداریانە بۆ سەرجەم، بۆ هەمەکێتی ی بوون، ئەدگارێکی کرۆکیانەی مۆدێرنە بێت، وەك چۆن زۆر کەس دەبێژن، ئەوا لێرەدا نیو ئەیج تەنها بە دەستوێژی دیکە درێژە بە مۆدێرنە دەدات. بەڵام بەئاگابوونی پۆستمۆدێرن دەیەوێت لە پاشمۆدێرنەی

سەرەتاگرتوودا ئاڕاستەیەکی تەواو جیاواز بگرێتە بەر. ڤۆلفگانگ ڤێلش کە یەکێکە لە شارەزایانی متمانەپێکراوی دانوستاندنی پۆستمۆدێرنانە، بەم چەشنە پۆستمۆدێرنە لە ئەدگارە پیشاندراوەکەی هزری نیو ئەیج جیادەکاتەوە: "پۆستمۆدێرنە لە هەموو فۆرمەکانی مۆنیزم و یەکایەتیدان و هەمەکیدان، لە تاکە یوتۆپیای چواندوو و زەبرە زۆرە شارراوەکان دووردەکەوێتەوە و بە پێچەوانەی ئەوانەوە رووەو پێورێکی رێکخەری جیاوازی، رووەو هەمەلایەنێتی و هاڤرکێی پارادیگمەکان و پێکەوەهەڵکردنی نەگونجاوییەکان (هێتەرۆگێنێتی) دەپەڕێتەوە" ([2]). هەروەها: "مەردوم لێرەدا لە پۆستمۆدێرنە دەستووری کۆگەراییەکی ریشەیی تێدەگات و بەرگری دەکات لە پۆستمۆدێرنیزم وەك کۆنسەپسیۆنەکەی (ئەو کۆگەراییە - و)" ([3]). کاتێك ئەم جۆرە نابەردەوامی و نەگونجاوییە، بەڵێ ئەم نەسازییە لە هزر و ژیاندا، لەژێر مەرجەکانی مۆدێرنەدا وەك مایەی داخ و گەرەکی نەهێشتن، گەرەکی یەکالاکردنەوە دادەنرا، ئەوا هۆشی پۆستمۆدێرن بە پێچەوانەوە ستایشی ئەم حاڵەتە دەکات و وەك تاکە حاڵەتێکی شیاوی شایستەی ژیان وەریدەگرێت: "دوای ئەوە کە مەردوم (...) ماڵئاوایی لە چارەسەرە گلۆبالەکان وەك مایەی داخ نەبینێت، بەڵکو وەك ڤازانج پێشوازیی لێبکات و روو بکاتە گۆڕانی بێقەیدی کۆیەتی و ئاڕاستەوەرگرتنەکان، ئەوسا ئیتر مەردوم بەڕاستی دێتەرمینیزم جێدەهێڵێت و دەچێتە نێو راومی / فەزای پۆستمۆدێرنانەی هزر و کردارەوە" ([4]). گەر بەمە هۆشی پۆستمۆدێرنانەی سەردەم کارەکتەریزە کرابێت، ئەوا مەردوم لێرەوە دەتوانێت بەسانایی ببینێت کە هەتا چەند ئەم هۆشە وەك گومانگەرا و رەخنەیی، کۆیی و لێبووردە، لە گەشبینیی هزری سەرجەمگەرایانەی نیو ئەیج جیاوازە. لەبەر ئەوەی هەردووکیان دیاگنۆز و چارەسەری جیاوازیان بۆ چاکبوونەوە لە نەخۆشییەکانی مۆدێرنە هەیە، ئەوا لێرەدا بەوردی لەتەکیاندا خەریك نابین. ئەوەندە بەسە کە هۆشی کۆگەرای پۆستمۆدێرنە لە هونەر و فەلسەفەدا، لە زانست و پراکسیسی ژیاندا، بکرێت بە بابەتی روونکردنەوە. بەڵام هەروەها جیهانی جیاواز ئەو دوو سیێنە لە یەکتری جیادەکەنەوە: مرۆڤی پۆستمۆدێرن، لەبریی ئەوەی روو بکاتە هەستێکی یەکایەتیی پیرۆزی گەشبین، لە لایەن حەزێکی تووڕەوە دەبزوێنرێت تاکو لەسەر بورکان سەما بکات.

1- پۆستمۆدێرنە لە هونەردا

A- ئەدەبی پۆستمۆدێرن

جێناوی "پۆستمۆدێرن" و ناوی "پۆستمۆدێرنە" بە واتای جیاواز لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەمەوە لە لای هەندێك نووسەر دەردەکەون، بەبێ ئەوەی مەغزایەکی پوختی ئەم وشانە خۆی لە بەکارهێنانی گشتیی زماندا سەپاندبێت. ئەم کارەکتەریزەکردنانە بۆ یەکەم جار کۆتایی پەنجاکانی سەدەی بیستەم لە دەوڵەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا دەبن بە ناوی ڤۆناغیی (وەك بۆ نموونە 'رۆکۆکۆ')، ئەمەش لە کایەی ئەدەبدا. دوای ئەوە کە ئیرڤینگ هۆو و هاری لێڤین شەکەتبوونی ئەدەبی هاوچەرخیان راگەیاند و ئەم

دیاردەیەشیان بەرانبەر بە مۆدێرنەی کلاسیکی (بۆ نموونە ئێلیۆت، جۆیس) ناو نا "پۆستمۆدێرن"، ئیتر بەدووی ئەمەدا هێندەی نەخایاند کە کەسانی دیکەیش ئەم جۆرە ئەدەبە پاشمۆدێرنەیان بەهۆی چۆنێتییە نوێکەیەوە ستایش کرد. رەخنەگرانی ئەدەبی، وەك سوزن سۆنتاگ و لێسلی فیدلەر، پاڵهێزیان لەو ئاراستە جیاوازانەی هونەرەوە وەرگرت کە لە پەنجاکانەوە جنێویان بە هونەری مۆدێرنی سەقامگیربوو دەدا، لەسەر شێوازی تایبەتمەندیان رێیان بەو هونەرە دەگرت و بەمەش سیێنی ئێستێتیکییان توشی شۆك دەکرد. لێرەدا دەتوانین لە هونەری شێوەسازیدا بیر لە راوشنبێرگ و وێرهۆل بکەینەوە، لە ئەدەبدا بیر لە کێرۆئاك و گینسبێرگ و مایلەر بکەینەوە، لە موزیکدا لە بیتلس، بەڵام لە پانتاییەکی فراوانتردا دەتوانین بیر لە کەیج (Cage) بکەینەوە. ئەم پۆستمۆدێرنەیەی شەستەکان، لە بواری بزووتنەوەی مافە مەدەنییەکاندا، لە بواری چالاکییەکانی دژ بە جەنگی ڤیەتنامدا، لە دۆخی وەرچەرخانەکەی سەردەمی سەرۆك کەنەدی و جۆنسندا، سیمای لێشاوی وێنەیی وەرگرت. ئەم پۆستمۆدێرنەیە لە ئەمەریکا "یاخیبوونێك (بوو) دژی ترادیسیۆنی 'هونەری مەزن' و داواکارییەکەی ئەو هونەرە بۆ هەژموون"، هاوکات پچڕان بوو لەو رەزامەندییە کە لەنێو کۆمەڵگەدا چواندنی هەبوو. لێسلی فیدلەر، دیسەمبەری 1969 لە گۆتاری '***لە سنوور بپەڕێنەوە، خەندەقەکە پڕبکەنەوە***' (Crose the Border – Close the Gap) نوێیەتییەکەی ئەدەبی پۆستمۆدێرن دیاری دەکات. لە پۆستمۆدێرنەدا گەرەکە کولتووری باڵای مۆدێرن، کولتووری ئاڤۆنگاردی-ئێلیتییانە و کولتووری عەوامی رۆژانە / نزم لەنێو یەکتریدا شکۆفە بکەن. مەردوم بۆی هەیە تەنانەت هەموو شتێکی سواویش دەرببڕێت. "فرەزمانی" یەکێکە لە تێگە بناغەییەکانی ئەم ئەدەبە کە چۆن لەتەك رۆشنبیر دەدوێت، بە هەمان شێوە لەتەك عەوامی جمهوریش دەدوێت، هەروەها دەلاقەی نێوان ئەندێشە و ریالێتی، ئەفسانە و هەقیقەت، جیهانی خەون و جیهانی مەکینە، پڕدەکاتەوە. لەم ئەدەبەدا لەمپەری نێوان هونەری هەڵزنێنەری یەکشەممان و گفتوگۆی میللی ناهێڵرێت، ئەمەش بێگومان بەم بونیادە دوولایەنییە یان بونیادە هەمەلایەنییە دەکات کە چ لە کرۆکە سێمانتییەکەی و چ لە بازنەی ئەدرێساتەوە (وەرگرەوە) ئەو نەسازیانە هەڵدەگرێت (نەفی دەکات) کە لە مۆدێرنەدا چواندنیان پێدرابوو. ئەم بزووتنەوەیە لە ئەڵمانیا هەتا ئەمرۆ نەك تەنها لە رۆژانەییکردنی زمانی ئەدەبی کاتبەسەربردندا (بێللێتریستیکدا) دەبینرێت، بەڵکو بەتایبەتی یەکەمین هەنگاوەکانی هونەرمەندی شێوەساز یۆزف بۆیس رۆڵێکی بنەڕەتییان گێڕا بۆ ئەوەی بە ئاشکرا بناسرێت: هەموو هونەرمەندن، ژیان خۆی هونەرە؛ یان وەك چۆن ئەمرۆ زۆر جار دەگۆترێت: هەموو چالاکییەکی مرۆڤ کولتوورە.

"بەمەش مەردوم – 1969، واتا دە ساڵ پاش سەرەتای دێباتی پۆستمۆدێرنانەی ئەدەب – دەگات بەو فۆرموله بناغەییە کە ئیتر یەکسەر خۆی بە چواندنەوە بۆ کایەی دیکەش رادەگرێت: پۆستمۆدێرن لەوێدا هەیە، کاتێك کۆگەراییەکی بنەماییانەی زمان و مۆدێل و شێوازگەلی کارکردن پراکتیزە دەکرێت، ئەمەش بێگومان نەك لەنێو ئیشگەلی جیاوازدا بەپاڵ یەکترییەوە، بەڵکو ئەم کۆگەراییە لەنێو خودی هەمان ئیشێکدا بەردەخرێت، بەکورتی بە شێوەیەکی هەڵنیشتوویی بەسەر یەکترییەوە. 'پۆستمۆدێرنە' کە

سەرەتا واژەیەکی دەگمەن و ئەوپەڕی نەساز بوو، لە دێباتی ئەدەبدا گەیشت بە سیمای تێگەیەکی ڕاستەقینە و خەریکە لە واژەیەکی نێگەتیڤەوە کە فێنۆمێنگەلی سستکەری دەستنیشان دەکرد، سەربکەوێت بۆ بوون بە واژەیەکی پۆزەتیف کە بەرپرسیاریی هەنووکەیی و ئایندەیی دیاری دەکات و وەك ناوەرۆکیش کۆگەراییەکی روون و ئاشکرای لەخۆ گرتووە" (5).

ئەدەبناس ئەندریاس هەیسن سەرنجمان رووەو ئەوە رادەکێشێت کە ئامانجی ئەم یاخیبوونە پۆستمۆدێرنە لە ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکای شەستەکاندا هەرگیز رووی نەدەکردە سەرجەمی مۆدێرنە لەکاتی رۆشنگەری یان تەنانەت لەکاتی ریفۆرماسیۆن و رێنیسانسەوە، بەڵکو تەنها چاوی بڕیبووە مۆدێرنیزمێکی ئێستێتیکی کە ریشەی دەگەڕایەوە بۆ بزووتنەوە سەرەتاییە ئاڤۆنگاردیستییەکانی پاش دووەم جەنگی جیهانی و لە پەنجاکاندا ماڵی کرابوو، هەتا ئینجا بوو بە پێکهاتەیەکی رەزامەندیی لیبەرال-کۆنسەرڤاتیف و لە رووی سیاسیشەوە لەکاتی 'جەنگی سارد'دا قۆزرایەوە. بەهەر حاڵ قەدەری ئەم پۆستمۆدێرنە هونەرییە، بەتایبەتی پۆستمۆدێرنە ئەدەبییە، هەمان قەدەر بوو کە پێشتر بەسەر تەقەلا ئاڤۆنگاردیستییەکانی کولتووردا هاتبوو، واتا کاتێك ئەوانیش لە لایەن توێژە باڵاکانی کۆمەڵگەوە ماڵی کران. لە حاڵەتی ئەم پۆستمۆدێرنە ئەدەبی و هونەرییەشدا کە سەرەتا یاخیبوون بوو، قبووڵکردنی کۆمەڵایەتی سەریهەڵدا؛ مەردوم نە لە "دۆکومێنتا"ی کاسل و نە لە تیاتەر و نە لەکاتی خوێندنەوەی برگەی رووتی (خلاعی) نێو ئەدەبە بێستسێلەرەکانی (پڕفرۆشەکانی) کاتبەسەربردندا هەڵدەچێت. بەڵام چۆن کاریگەرییە هەژێنەرەکەی، بە هەمان شێوەش هاوکات هیوای یوتۆپیانە بۆ ئاشتکردنەوەی هونەر و ژیان، هیوا بۆ گۆڕینی کۆمەڵگە، جێی چۆڵ کرد بۆ هەستێکی بناغەیی رەزامەند. ئیتر هێندەی نەخایاند ناونیشانی "پۆستمۆدێرن"، لەنێو ئەم دۆخگۆڕییەی مێنتالێتی و واتادا، پەڕییەوە بۆ نێو کایەیەکی دی: تەلارسازی.

B- تەلارسازیی پۆستمۆدێرن

تێگەی پۆستمۆدێرنە، دوای بەکارهێنانی دەگمەنی لە تەلارسازیدا، ساڵی 1975 بەرێی چارلس جێنکسی ئەمەریکییەوە کە تەلارساز و رەخنەگری کولتوورە و ئەو دەمە بۆ لەندەن گواستبوویەوە، بوو بە واژەیەکی چەسپیو. جێنکس ژمارەیەك نووسینی پەیوەست بەم تێمەوە بڵاوکردەوە، بەڵام بەتایبەتی نووسینەکەی بەناونیشانی "زمانی تەلارسازیی پۆستمۆدێرن" کە ساڵی 1977 لە نیویۆرك بە ئینگلیزی بڵاوکرایەوە، تێگەکانی فیدلەری هێنایە نێو تەلارسازییەوە. لە تەلارسازیشدا، وەك لە ئەدەبدا، دوواتایی وەك مۆرکی پۆستمۆدێرنە دادەنرێت: زمانەکەی دەبێت بۆ هەموو یەکێکی سەر جادە شیاوی لێتێگەیشتن بێت، بەڵام هەروەها دەبێت بۆ زەینچالاك (ئینتەلەکتوێل) و شارەزایش واتایەکی هەبێت. فرەزمانی تەنها روو ناکاتە لێڕوانەر و بەکارهێنەر، بەڵکو هەروەها روودەکاتە ناوەرۆکی دەربڕینە بیناییەکە. پۆستمۆدێرنە سەرجەم

زمانەکانی تەلارسازی بەکاردەهێنێت، سەرجەم ستیلەکان بەگەڕ دەخات، دەیەوێت و دەبێت بە ئاڕاستە جیاوازەکانی چێژ بگونجێت. بەڵام مۆدێرنە بە پێچەوانەوە تەنها رووی دەکردە توێژێکی هەڵبژاردە و فۆرمەکانی زمانی خۆی دۆگماتیزە دەکرد. تەلارسازییەك بە مۆدێرنە دادەنرا، گەر ئاوەزمەندی و کارایی (فونکسیۆن) مۆرکیان پێدابێت، ئەمەش لە ئیشەکانی رایت، لووك، گرۆپیوس، میس فار دێر رۆهـ، کۆبوزیر، ئالتۆ و هەروەها تەلارسازی دیکەدا دەردەکەوت. ئەم ویستەی ستیل کە لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا دەرکەوت، بۆ یەکەم جار لەکاتی کلاسیسیزمەوە سەرلەنوێ فۆرمێکی گشتگیر و یەکایەتییانەی دەربڕینی (Ausdruck) خولقاند. ئەمە بۆ نموونە لە ئەڵمانیا لە تەلارسازی تێپەڕی کرد و چووە شێوەی بینا چەند نهۆمییەکانەوە (Bauhaus)؛ ئەم مۆدێرنە تەلارسازییە، لەچاو قۆناغەکانی دیکەی ستیلدا، هەرگیز نەبوو بە میللی، هەروەها لە سەردەمی دوای جەنگدا بوو بە بەرهەمی بێناوەرۆك و ڤێزەوەنی تەلارسازە وەڕس و بێئیدێکان، یان هینی ئەو دامەزراوانەی پلاندانان و بەڵێندەرایەتی کە بەتایبەتی گرنگییان بە هاوشێوەیی دەدا. داواکارییە ئاڤۆنگاردیست و فوتوریستییەکەی کە نزیکەی تەنها لە لایەن ئێلیتێکی ئێستێتیکییەوە دەرکی پێدەکرا و ستایش دەکرا، لەنێو نزمێتییەکانی سواوێتیی بێهۆشدا بزر بوو، ئەمەش هاوشێوەی دیاردە و کاریگەرییەکانی ئەدەبی پۆستمۆدێرن بوو، بێگومان هێندە نەبێت کە لەم تەلارسازییەدا روونتر بوو و نزیکەی سەرجەم وڵاتانی جیهانی گرتبووەوە.

لەدژی ئەم مۆدێرنە داوەشاوە کە چیدی ئێلیتەیی نەبوو، لە هەشتاکاندا نەك تەنها لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، بەڵکو لە ئەڵمانیاش، کۆیەتیی پۆستمۆدێرن و فرەزمانییەکەی، دەوڵەمەندییەکەی لە ئیدێدا، دەرفەتی سانای خۆسەپاندنی هەبوو. زمانە هەمەلایەنییەکەی تەلاسازیی پۆستمۆدێرن رەنگ و هەمەلایەنێتیی هێنایە نێو بیناسازییەوە، مەردوم سەرجەمی ستیلەکانی قۆناغانی رابووردووی بەکارهێنا و هاوکات بۆ ئیدێی نوێ کراوە بوو. ئێستا نەك تەنها کارایی دیاریکەری بیناسازی بوو، بەڵکو ئەندێشە بە هەمان شێوە رۆڵی خۆی دەگێڕا (...). بێگومان تیۆریسازەکانی پۆستمۆدێرنە، لەوانە جێنکس، ڤێنتوری، کلۆتس، هەوڵ دەدەن سەرباری هەموو هەمەلایەنێتییەك و کراوەییەك، داواکاری بۆ سەرجەمێتییەکیش بهێڵنەوە، بەڵام ئەوەی راستی بێت دەمێکە پراکسیس ئەم داواکارییەی ئەوانی پوچەڵ کردۆتەوە. سیتاتگەرایی مێژوویی و بۆهاتنی (ئیلهامی) کەیفمەندانە زۆر جار گەڕەلاوژێیەکی دێتای دەخەنەوە، پەیوەست بەمەشەوە هەندێك کەس دەبێژن کە گوایە هەموو شتێك هاوبەهایە و هیچ شتێك بە تەنها دوا چواندنی نییە. ماڵە ناسراوەکەی هونەرمەندی شێوەساز فریدنسرایش هوندەرتڤاسەر کە ئاشکرایە بە نموونەیەکی پۆستمۆدێرنە دانانرێت، چونکە دروستکردنەکەی دەگەڕێتەوە بۆ مۆتیڤی دیکە، نموونەیەکی لەبارە بۆ وەرگرتنی کەیفمەندانەی سیتات لە ستیلەکانی رابوردوو و پێکەوەلکاندنی ئیلهامگەلی نوێ کە هەموویان بە پنتئامانجێکەوە پابەندکراون: پێکەوەژیانی مرۆڤ و ماڵ و سروشت. جگە لەمە ئەوەش بەسەر مۆدێرنەدا هات کە پێشتر بەشی مۆدێرنەی کلاسیکی بوو: بوو بە میللی، بەمەش بوو بە شتێکی سواو. بەڵام ئەمە ئێستا لە پۆستمۆدێرنەدا لەنێو وەڕسیی فۆرمە سادەکاندا دەرناکەوێت، واتا

ئەو فۆرمە سادانە کە لەتەك کارابیە تەکنیکییەکاندا دەگونجان، بەڵکو لەنێو هەمەلایەنێتییەکی بێئیدێی فۆرمە رابورد و لە خۆوە دۆزراوەکاندا دەردەکەوێت کە چیدی لە لایەن هیچ ئیدێیەکی پوختێنەرەوە ناگیرێن و بەم رێیەشەوە یەکایەتییەکی روون و ئاشکرایان پێبدرێت، نەخێر، لێرە کەیفمەندی سەروەرە.

بۆیە هیچ جێی سوورمان نییە کە کاتێك نوێنەرانی رەسەنی پۆستمۆدێرنە هەوڵ دەدەن بە روونکردنەوە رەوایەتی بەم کەیفمەندییە بدەن، ئەوا فەیلەسوف یورگن هابەرماس بە پێچەوانەوە دژبێژیی کرد: هابەرماس ئەم کەیفمەندییە وەك رۆچوونێك رووەو هەڵوێستێکی کۆنسەرڤاتیف دادەنێت. بۆ هابەرماس ماڵئاواییکردنی پۆستمۆدێرنانە لە مۆدێرنە هێرشێکی ئازا نییە بۆ سەر ئایندەیەك، جا ئەو ئایندەیە لە هەر شێوەیەکدا بێت، بەڵکو سووك و ئاسان رۆچوونە بۆ نێو شێوازە هزرینێکی پێشمۆدێرن کە دەیەوێت رۆشنگەرییەکەی نوێسەردەم هەڵبووەشێنێتەوە.

هابەرماس ساڵی 1980 لە میانەی گۆتاردانەکەیدا بە بۆنەی بەخشینی خەڵاتی ئادۆرنۆوە، هێرشەکەی بۆ سەر پۆستمۆدێرنە بەرخست و ساڵی 1981 لە کردنەوەی پیشانگای '***ترادیسیۆنێکی دیکە***'دا درێژەی پێدا. هابەرماس سەرەتا راڤەی ئەوە دەکات کە ناو دەنرێت هونەری مۆدێرنی بیناسازی: "بزووتنەوەی مۆدێرن ئەو تەحەدایانە قبووڵ دەکات کە تەلارسازیی سەدەی نۆزدەیەم دەرەقەتیان نەدەهات، (بزووتنەوەی مۆدێرن) کۆگەرایی ستیل و ئەو جیاکردنەوە و دابەشاندنانە یەکالا دەکاتەوە کە هونەری بیناسازی خۆی لەتەکیاندا گونجاندبوو، هەروەها بەهۆی ئەو نامۆبوونەوە لە کولتوور کە کایە ئیندوستری-سەرمایەدارییەکانی ژیان بۆ نێوی دەخزێت، رووبەرووی ستیلێك دەبێتەوە کە نەك تەنها شەقڵ بە بیناکانی رێپرەزەنتاسیۆن دەدات، بەڵکو تەنانەت دەچێتە نێو پراکسیسی رۆژانەشەوە. ئاخر دەبێت هۆشی مۆدێرنە خۆی بە هەمەکێتیی دەربڕینە کۆمەڵایەتییەکانی ژیان رابگەیەنێت" ([6]).

لە سەرجەمی لێهزرینە پابەندەکاندا بەم پرسیارەوە هەمیشە هەمان دیاریکردنی مۆدێرنە دەگەڕێتەوە: یەکالاکردنەوەی ئەو شێوازەی ژیانی سەدەی نۆزدەیەم کە بەسەر کایەی جیاوازی ژیاندا دابەشی بوو، کە شەرم و مەترسیی دەچەپاند، بەڵام ئەم یەکالاکردنەوەیە لە خزمەتی سەرجەمە کۆنسەپسیۆنێکی راستگۆیانەدا ئەنجام دەدات کە لەنێو هەمەکێتییەکەیدا سەرجەمی کایە کۆمەڵایەتییەکان گونجێنراون. لە رووی تەلارسازییەوە، ئاوەزمەندی و هەمەکێتی و ریشەگەرایی ی هەڵوێست، دەبن بە پاڵهێز بۆ خستنەوەی یەکایەتیی فۆرم و کارایی. ئەو داواکارییە کە دەڵێت گەرەکە فۆرمی بیناکراو کارایی بیناکە دەربربڕێت، دەبێت بە دۆگمی مۆدێرنە. بەڵام هابەرماس ناچارە ئەو هەقیقەتەش بدرکێنێت کە مەردوم نەیتوانی گفتەکانی تەلارسازیی مۆدێرن بەدیبهێنێت: "یوتۆپیای فۆرمێکی بیرکراوەی ژیان (...) نەیتوانی خۆی بە ژیان پڕبکاتەوە، ئەمەش نەك بەهۆی بێئاگاییەکی بێهیواوە لە هەمەلایەنێتی و ئاڵۆزی و دۆخگۆڕیی ژینجیهانە مۆدێرنەکان، بەڵکو ئەمە بەو هۆیەشەوە رووی دا، چونکە کۆمەڵگە مۆدێرنیزەکراوەکان لەنێو پەیوەندیی سیستەمیانەیانەوە بەسەر رەهەندەکانی ژینجیهانێکدا تێپەڕ دەکەن کە پلاندانەر تەنها لەنێو ئەندێشەی خۆیدا دەیتوانی بیپێوێت. هۆی تەنگژەکانی تەلارسازیی مۆدێرن کە ئەمڕۆ دەرکەوتوون، کەمتر

دەگەڕێنەوە بۆ تەنگژەیەکی خودی تەلارسازی، بە پێچەوانەوە زۆرتر دەگەڕێنەوە بۆ ئەوە کە تەلاسازی ئامادەباشانە دەرفەتی بۆ پەستاندنی خۆی رەخساند" ([7]).

مەردوم بەتایبەتی نەیتوانی بیناى فابریك و بیناى سۆسیالی گوزەران بهێنێتە نێو کۆنسەپتە کۆمەلأیەتی و ئێستێتیکییەکانەوە، مەردوم لەنێو دۆشداماوی و ورەبەرداندا وازی لە گرتنی ئاڤۆنگاردیستیانەی فۆرم و کارایی (فۆنکسیۆنالێتی) هێنا، بەڵێ تەنانەت گومانی ئەوە لە کارایی کرا کە داخۆ شیاو بێت بەتەواوی لەتەك ناچارییە کۆمەلأیەتییەکاندا بگونجێت: "فۆرم و کارایی سەرلەنوێ پرۆگرامییانە لە یەکتری جیادەبنەوە. ئەمە، بە سواوی، نوێهیستۆریزمێك دەگرێتەوە کە فرۆشگە بۆ ریزە بینایەکی چەرخی-ناڤینانە وەردەگۆڕێت و هەواکێشی مێترۆ (U-Bahn) بۆ قەوارەی کتێبی گیرفانی ڤیلایەکی پالادینی. هۆی ئەم گەڕانەوەیە بۆ ئێکلێکتیسیزمی سەدەی رابوردوو، ئەمەش بە هەمان شێوە وەك چۆن ئەو دەمەش رووی دا، بریتییە لە پێداویستیی هاوکێشەگەرایانە (کۆمپێنزاتۆری). ئەم ترادیسیۆنالیزمە لەو رادەیەدا دەچێتە پاڵ نویٚ-کۆنسەرڤاتیڤیزمی سیاسی، کە ئەویش کێشەگەلی ئەوتۆ کە خۆیان لەسەر پانتاییەکی دیکە دەبیننەوە، بۆ پرسیاری ستیل هەڵدەگێڕێتەوە و بەمەش لە بەئاگابوونی گشتی دەریان دەکێشێت. پەرچەکرداری هەڵاتن خۆی بە مەیلی ئەرێنییەوە گرێ دەدات: هەر شتێکی دی کە هەیە گەرەکە ئاوها بمێنێتەوە وەك ئەو خۆی چۆنە" ([8]).

بێگومان هابەرماس دەیدرکێنێت کە لە هەندێك ئیشی پۆستمۆدێرندا پرسیارە چارەسەرنەکراوەکان لایەنی کەم بەشارراوەیی شیاوی بینینن، کەواتە مەرج نییە هەمووی تەنها تەلارسازیی ساختەچییانەی کوالیس بێت، بەڵکو هەروەها لە پشتی هەڵوەشاندنەوەی کارایی و هەمەکێتیی مۆدێرنەوە مەبەستی ئەلتەرناتیڤ و زیندوویەتی (ڤیتالیستی) و ژینگەیی کاریگەرن. بەلأم هابەرماس سەرباری ئەم هەقیقەتە هێشتا هەر جەخت لە نرخاندنەکەی خۆی دەکات. ئەوە کە ناو دەنرێت پۆستمۆدێرن، شیاوی تێگەیشتنە وەك پەرچەکردارێك لەسەر کێشە چارەسەرنەکراوە زۆر ئاڵۆزەکانی مۆدێرنە، بەلأم ئەم پەرچەکردارە تەنها وەك هەڵاتن رووەو نزمە ئاڵۆزێکی (Unterkomplexität) پێش-مۆدێرن، بەکورتی وەك نویٚکۆنسەرڤاتیڤ شیاوی راڤەکردنە. با ئەو پرسیارە وەلاوە بنرێت کە داخۆ هەموو تەلارسازە ئافرێنەرەکان بەم چەشنە لە خۆیان تێگەشتبێتن، بێگومان هابەرماس خۆشی نایەوێت شتێکی بەم چەشنە دەرببڕێت. بەلأم بە هەر حاڵ بیناکردنی پۆستمۆدێرن لە لایەن ئەو کەسانەوە فۆزرایەوە کە بەرەو پاش ئاڕاستەیان وەردەگرت و هیچ هیوایەکیان بە ئایندەی ئێستێتیکی و سیاسیی نویٚ نەبوو.

تێزەکەی هابەرماس بەتیژی دژبێژی کرا. ئەدەبناسی ئەمەریکی ئەندریاس هەیسن لە وڵاتی سەرچاوەی پۆستمۆدێرنەوە لەم کێشەیە دەڕوانێت: "بەهۆی ئەو هێزکایە ئێستێتیکییەوە کە شەقڵی داوە بە تێگەی پۆستمۆدێرن، هیچ نویٚ-کۆنسەرڤاتیڤێکی ئەمەریکی ناگات بەو تێڕوانینە کە پرۆژەی نویٚ-کۆنسەرڤاتیڤ وەك پۆستمۆدێرن دابنێت" ([9]). ئاخر مۆدێرنە بۆ هابەرماس بریتییە لە: رۆشنگەری، رەخنە، ئازادکردن (ئێمانسیپاسیۆن)، بەلأم نویٚ-کۆنسەرڤاتیڤەکان پشت بە نۆرم و بەهای گەیەنراو (ترادیسیۆنی) دەبەستن و

داوای پاراستنیان دەکەن لەدژی رەخنە و گۆڕین. هەیسن، لایەنی کەم پابەند بە سیێنی ئەمەریکییەوە، دەبێژێت: "هابەرماس دەبێت لە هاوتادانانی پۆستمۆدێرنە و نوێ-کۆنسەرڤاتیڤیزمدا بەسەهوودا چووبێت" ([10]).

بەڵام هەروەها هاینریش کلۆتس کە یەکێکە لە چاکترین شارەزایانی تەلارسازی، بەرهەڵستی لەدژی روونکرنەوەیەکی یەکمەغزایی پۆستمۆدێرنە دەنوێنێت. ئەم بەم چەشنە پێناسەی پۆستمۆدێرنە دەکات: "گەر تەلارسازی نەك تەنها هۆشرایەڵی بەدیهێنانی کارایی و ئاسانکردنەوەی شیاو، بەڵکو هەروەها هۆشرایەڵی یاسای دیکە بێت، گەر تەلارسازی رەهەندێك لە ئەبستراکسیۆنەوە بە ئاڕاستەی بابەتاندن وەربگرێت، ئەوا من لە تەلارسازییەکی پۆستمۆدێرن دەدوێم، بەمەش مەبەستم لەوەیە کە تەلارسازی چیدی لە لای خۆی بە کۆتاییەکەی خۆی ناگات، کۆتاییەك وەك ریالیزەکردنی جەستەگەلی سێڕەهەندیی پەتی، بەڵکو دەتوانێت ببێت بە دەسوێژ بۆ پیشاندانی ناوەرۆکگەلی هەمەچەشنەترین جۆر: تەلارسازی وەك 'ئیش'ێکی دیاردەی جوان، نەك تەنها وەك 'ئامراز'ی مەبەستبەدیهێنان" ([11])

ئەمە بۆ کلۆتس بە کۆنکرێت بریتییە لە: ناوچەگەرایی نەك نێونەتەوەگەرایی، داڕشتنی وێنەیی ئەندێشەیی نەك ئەبستراکسیۆنی ئەندازەیی، ئەندێشەی دیاردەییش نەك تەنها کارایی، فۆڕماندنی نارڕاتیف نەك هەڵبەستن (کۆنستروکسیۆن)، ئەندێشە نەك تەکنیك-یوتۆپیا، داڕشتنی فوجائی و سپۆنتانێتی نەك کامیلاندن (پێرفێکسیۆن)، یادهێنانەوە پێکەوە لەتەك سیتاتگەرایی تەوسمەنددا نەك دابڕاوی لە مێژوو ([12]).

لەم حاڵەتەدا ئیتر پۆستمۆدێرنەی کولتووری بریتی دەبێت لە درێژەدان بە مۆدێرنە (بێگومان نەك تەنها مۆدێرنەی تەلارسازیی مۆدێرنی سەدەی بیستەم لە واتایەکی تەسکدا) و جیاوازترین پاڵهێزەکانی، ئەم درێژەدانەش بە سەرجەمی ئەو دەسوێژانە بەگەڕ دەخرێت کە بەمێژوویی پێمان گەیشتوون. مۆدێرنە لەم مەغزایەدا کە ئێمە هەتا ئێستا پیشانمان داوە، دەبێت بە ترادیسیۆن، پۆستمۆدێرنەش دەبێت بە ئایندەیەکی ئافرێنەر، ئایندەیەك کە چیدی دۆگماتیانە وەك رێنوما ناسەپێنرێت، جا گەرچی بێشەرمانە سەرجەمی ئەوە بەکاردەهێنێت کە رابوردووە.

هەروەها فەیلەسوف ئەلبرێشت ڤێلمەرساڵی 1982 (...) بەرگریی لە تەلارسازیی پۆستمۆدێرن کرد. ئەم تەنانەت هیستۆریزم و ئێکلێکتیسیزمەکەی پۆستمۆدێرنەی وەك "راستکردنەوە لەنێو خودی ترادیسیۆنی مۆدێرندا" ([13]) دیاری کرد. ڤێلمەر لە پۆستمۆدێرنەدا ئازادبوونێك دەبینێت: ئازادبوون لە تەسککردنەوەیەکی زەبرمەند بەسەر شتێکەوە کە دەبوو مۆدێرن بێت، یان لە پۆستمۆدێرنەدا "بەردانی وزەکانی شیاوی راگەیاندن" دەبینێت، بەردانێك کە لێوەی "کۆگەراییەکی بەهاگەل و واتاگەل و فۆرمگەلی ژیان" شکۆفە دەکات ([14]).

بێگومان بەتایبەتی تەلارسازەکان خۆیان نایانەوێت لە روانگەکەی هابەرماسەوە حسابیان لەنێو کۆنسەرڤاتیڤەکاندا بۆ بکرێت، ئەوان لەکاتی پیشانگا هەژێنەرەکەی بینالەی 1980 لە ڤینیسیا (...)

بەدواوە دەیانەوێت خۆیان لە کۆتەکانی مۆدێرنەیەك ئازاد بکەن کە لە خۆی کۆتاییەکی مێژوویی تەلارسازی تێدەگەیشت - کۆتاییەکی نەشیاوی تێپەڕاندن. ئەوە ئازادبوونە لە یاساغ و وازهێنان و سنووردانانە مۆدێرنەکان کە ئایندەیەکی دیموکراتی ئاوەڵا دەکات. هەموو یەکێك دەتوانێت لە تەلارسازییەکی ئازادکراودا دەروویەك ببینێتەوە و سۆزمەندانە خۆی پێوە پابەند بکات. ئا بەم شێوەیە تەلارسازی رۆمی، پاولۆ پۆرتۆگێزی کە رێکخەری پیشانگاکەی ڤینیسیا بوو، مەسەلەکە دەبینێت.

C- پۆستمۆدێرنە لە شێوەسازی و هونەری دیکەدا

هەروەها لە هونەرە شێوەسازییەکانی دیکەدا، وەك چۆن لە تەلارسازیدا بینیمان، بزووتنەوەیەك لە کۆتایی حەفتاکانەوە دەبینرێت، بەڵام کەمتر ناونیشانی 'پۆستمۆدێرن' بۆ ئەم بزووتنەوەیە بەکاردەهێنرێت. هۆی ئەمە ئاشکرایە: کاتێك ستیلی کارایی، ئەبستراکت، بۆ ماوەی چەندین دەیە سەروەریی خۆی لە تەلارسازیدا دابین کردبوو، ئەوا بە پێچەوانەوە پانتاییەکە لە رەسم و پەیکەری مۆدێرنەی سەدەی بیستەمدا هەمیشە فراوانتر و رەنگینتر بوو، بەڵێ تا رادەیەك نەساز (**متناقض**) بوو. لە نێوان ریالیزمی نائیف و ئەبستراکسیۆنی پەتیدا هەموو جۆرێکی دیکە شیاو بوو، کە ئیتر دەشیا هەموویان لەژێر 'مۆدێرنە'دا کۆبکرێنە و هیچ ئازادبوونێك بەئاراستەی شتێکی دیکەی جیاواز پێویست نەبوو. لێرە ماوەیەکی درێژخایەن کۆگەرایی ستیلگەل و فۆرمگەل و گۆزارەگەل مۆرکی خودی مۆدێرنە بوو، لێرەشەوە ئەو ئاماژەیە کە لە سەرەوە دامان، لەم کایەیەدا دەڕاستێنرێت: پۆستمۆدێرنە تەنها بەردەوامیپێدانی هەوڵە بنەماییە مۆدێرنەکانە، بەڵام بێگومان بە کۆییدانێکی ریشەییەوە. مێژووناسی هونەر ئاخیل بۆنیتۆ ئۆلیڤا ی ئیتالی ساڵی 1980 پێشنیاری ناونیشانێکی نوێی کرد بۆ ئەوە کە (سەرباری ئەوەی گۆترا) دەیەوێت پاش-مۆدێرن بێت. ئۆلیڤا لە 'ترانس-ئاڤۆنگارد' دەدوێت بە پێچەوانەی هاوتادانانی ئاڤۆنگارد و مۆدێرنە لە شێوەسازیدا کە هەتا ئەو دەمە باو بوو.

"'ترانس-ئاڤۆنگارد' – ئەمە واتای وەرگرتنی هەڵوێستێکی کۆچەرییانە دەگەیەنێت کە رێز لە ئەنگاژمۆیەکی وەك رێنوما سەپێنراو ناگرێت، کە خاوەنی هیچ ئێتیکێکی فەزلپێدراو نییە، بەڵکو تەنها شوێن ئیلهامەکانی چوستێتییەکی هۆشەکی و هەروەها شوێن کەرەسە دەکەوێت، شوێن ئەوە دەکەوێت کە بە ئێرە و ئێستای ئیشەکە هاوکاتە". "ترانس-ئاڤۆنگارد خۆی ئاوەڵا دەکات و وەرچەرخانێك بە سێنسێتی / سێنسناسکی دەدات، ئەمەش وەرچەرخانێکە کە بە هەموو ئاڕاستەکاندا دەرفەتی بزووتنێك بۆ هونەر دەرەخسێنێت – بە رابوردوویشەوە" ([15]).

کەواتە مەسەلەکە بریتییە لە راستەوخۆیی و هەمەلایەنێتی، ئەندێشە و سێنسناسکی، بەڵام بەتایبەتی ئازادی خۆمەندانەی فۆرماندن بەبێ راسپاردەگەلی کۆمەڵایەتی و بەبێ یاساغی پڕموبالەغە! هونەر

دوایەمین جێی حەوانەوەیە لەنێو جەرگەی کارەساتی گشتیدا، هونەر لە شێواوی (کائۆس) نزیك دەکەوێتەوە، بەڵام بەرانبەر بە تێکشکان مەناعەی هەیە، هونەر دوایەمین جێی مانەوەیە (بەقایە). ئۆلیڤا ئەم تێزانەی بە ئیشەکانی (Chia, Clemente, Cucchi, De Maria, Paladino) ئاوەڵا کرد، بەڵام مەردوم دەتوانێت ئەم تێزانە بە زۆر ئیشی پیشانگاکانی 'دۆکومێنتا'ی کاسل بناغەبڕێژێت.

فەیلەسوف و نووسەر ئومبێرتۆ ئێکۆ کە بە رۆمانی (هەروەها فیلمی) "ناوی رۆزاکە" لەسەر ئاستی جیهان ناسرا، گۆڕانی دا بە تیۆرییەکی گرنگی هونەرە پۆستمۆدێرنەکان. ئێکۆ وای دەبینێت کە مەردوم سەرەتای پۆستمۆدێرنە هەمیشە بەردەوام بەرەو پاش دەباتەوە، هەتا ئیتر ناچارە بە هۆمێر بگات. لەم روانگەیەوە دەبێت هەموو قۆناغێکی هونەر لە بنەڕەتدا پۆستمۆدێرنەکەی خۆی لە خۆ بگرێت. بەڵام ئێکۆ دەبێژێت: "من بە پێچەوانەوە وا باوەڕ دەکەم، 'پۆستمۆدێرن' جەرەیانێك نییە کە کاتەکییانە شیاوی دیاریکردن بێت، بەڵکو هەڵوێستێکی هۆشەکییە، یان پوختتر ببێژم، شێوازێکی کارکردنە (Vorgehensweise)، ویستنێکی هونەرە" ([16]). ئاڤۆنگارد هەمیشە دەیەوێت رابوردوو تێکبشکێنێت. لە رەسمدا فیگور هەڵدەوەشێنرێتەوە کە ئیتر مەردوم دەگات بە ئەبستراکت و ئینفۆرمێل، دەگات بە پەردەی سپی و لە کۆتاییدا دڕاوی سینەما، بەڵێ دەگات بە پەردەی سووتاوی سینەما. ئاڤۆنگارد لە موزیکدا سیستەمی تۆنالی دوڕ و مۆلی هەڵوەشاندەوە و ئینجا بەسەر ئاتۆنالێتیدا گەیشت بە ژاوەژاو (Geräusch)، بە تەقوهوڕ (Lärm)، بە بێدەنگبوونی تەواو. "بەڵام ئیتر پاشان ساتێك دێتە ئاراوە کە ئاڤۆنگارد (بەکورتی مۆدێرنە) ناتوانێت هیچ هەنگاوێکی دی بەرەو پێشەوە بنێت، چونکە ئەو ئێستا مێتازمانێکی هێناوەتە ئاراوە کە لەبارەی تێکستە مەحاڵەکانی خۆی دەدوێت (die Konzept Art). وەڵامی پۆستمۆدێرن بۆ مۆدێرنە بریتییە لە دەرککردن و پێزانین بەوە کە پێویستە رابوردوو، دوای ئەوەی دەرکەوت نەشیاوە تێکبشکێنرێت، چونکە تێکشکاندنی ئەو بێدەنگبوون دەخاتەوە، بە شێوازێکی نوێ رووی تێبکرێتەوە: بە تەوس (ئیرۆنی)، بەبێ بێگوناهی" ([17]). کێشەکە لە ئاخافتنی رۆژانەشدا هەر بەم چەشنەیە: مەردوم چیدی ناتوانێت ببێژێت: "من تۆم خۆشدەوێت"، چونکە ئەمە سواوە، مەردوم بە پێچەوانەوە دەتوانێت ببێژێت: "وەك چۆن لە رۆمانی خۆشەویستیی NN دا دەبێژێت 'من تۆم خۆش دەوێت'". تەوس بریتییە لە گەمەی مێتازمانیانە، لە داپۆشین، بەڵام سەربارى ئەمە مەردوم دەتوانێت تەوسەکە بەجیدی وەربگرێت، تەنانەت لەو کاتەشدا کە لێی تێناگات. چەند نموونەیەك لە شێوەسازییەوە: کۆلاژەکانی ماکس ئێرنست پۆستمۆدێرنن، بەڵام ئەوانەی براك، گریس و پیکاسۆ هێشتا مۆدێرنن.

رەهەندی هاوشێوە، کە لە شێوەسازیدا بینرا، دەشێت لە هەموو کایەکانی هونەردا ببینرێت: چ لە شانۆ و چ لە سەمادا، چ لە موزیك و چ لە ئەدەبدا. بێگومان ئێمە لێرەدا ئەو پرسیارە بە کراوەیی دەهێڵینەوە کە داخۆ کارەکتەریزەکردنەکەی ئێکۆ، کە دەڵێت پۆستمۆدێرنە واتای تەوس دەگەیەنێت، زۆرتر بێت لە تەنها تیژکردنەوەیەکی لەڕادەبەدەری کێشەکە. بەڵام لە هەموو حاڵەتێکدا پێوری (کانۆنی) ئەوە کە ئێستێتیك رێی پێدەدات یان وەك رێنوما دایدەنێت یان یاساغی دەکات، جێهێڵراوە. جوان هاومافانە خۆی بەپاڵ

ناشرینەوە دەبینێتەوە: هەموو شتێك شیاوە. هەمیشە لەنوێوە دەگۆترێت: كۆییدانی ریشەیی كە هەموو شتێك لە خۆ بگرێت. ئەوەش تەنها نیشانەیەكی دەرەكییە بۆ دۆخێكی ناخەكییانەی ئێستێتیكی كە لە رووی یاساییەوە نە لە وڵاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا و نە لە ئەڵمانیا نزیكەی چیدی هیچ سنوورێكی رەوشت و مۆرال و چێژ لە بەردەم هونەردا ناكێشرێت.
كلێسەكان و زۆر كریست لەتەك ئەم بەردانەی سەرجەم شیمانە هونەرییەكاندا ناگونجێن. پرۆتستۆ لەدژی فیلمی تایبەتی، هەڕەشەی تەقاندنەوە لەدژی سینەماكان، خۆپیشاندان لە بەردەم نمایشەكانی شانۆدا، دانانی دادگای بلازفێمی بۆ هونەرمەندان، سكاڵای پڕتەقەلا لەدژی كتێبی تایبەتی و زۆری دیكەی هاوشێوە، لە نزیكترین رابوردوودا بینراون. بەڵام نزیكەی سەرجەمی ئەو جۆرە پرۆژانە بەبێ سەركەوتن كۆتاییان پێهاتووە، بەڵێ بەزۆری رۆڵێكیان بۆ ناسینی زیاتری ئەو جۆرە ئیشە هونەری و هونەرمەندانە گێڕاوە كە هێرشیان كراوەتە سەر. بێگومان مەسەلەكە لێرەدا تەنها پرسیاری ستراتیژی و تاكتیك نییە لە راسپاردەی كلێسەكان و تاكە كریستەكاندا كە دەیدەن بە ناوەندی گشتی، بەڵكو هەروەها بریتییە لەو پرسیارە كە داخۆ ئەوان لە پرنسیپەوە مافیان هەبێت یان زەروور بێت خۆیان لەو مەسەلانە هەڵبقورتێنن. ئایا پێویستە مەردوم بەئاشكرا چالاكانە لەدژی هۆشی سەردەم بەرهەڵستی بنوێنێت یان گەرەكە كریستەكان خۆیان لەنێو ئەم كایەیەدا بگونجێنن، بەڵێ تەنانەت دەرك بە چانسەكانی بكەن؟ ئایا ئازادیی ئێستێتیكی و هەمەلایەنی، نەسازی و كراوەیی، مەترسین بۆ ئیمانی كریستیانی و ژیانی بەئیمان، یان ئەم لایەنانە لە سەردەمی ئەمڕۆدا شیمانەی نوێ و چاكتر بۆ ژیانێكی كریستیانەی راستەقینە دەخەنەوە؟ ئەمە هێندە ئاسان وەڵام نادرێتەوە.

2- فەلسەفەی پۆستمۆدێرن

كۆتایی مێتا-چیرۆكەكان: ژۆن-فرەنسوا لیۆتارد

تێگەی 'پۆستمۆدێرنە' بە پوختترین و دیاریكراوترین شێوە لە فەلسەفەدا، لێرەش لە فەلسەفەی نوێی فەڕەنسیدا، هاتە دەربڕین. ئەم تێگەیە كە سەرەتا لە ئێستێتیك و سۆسیۆلۆژییەوە وەرگیرا بوو، بۆ یەكەم جار ساڵی 1979 لە فەلسەفەی زانكۆییدا (پرۆفیسیۆنێلدا) دەركەوت: بە نووسینەكەی ژۆن-فرەنسوا لیۆتارد لەژێر ناونیشانی "زانینی پۆستمۆدێرن"دا (بە فەڕەنسی: La Condition postmoderne). ئەو دەمە نە فەرهەنگی دودنی ئەڵمانی، بەشی رێنوس، و نە لێكسیكۆنەكان یان كۆئیشەكان ئەم وشەیەیان دەناسی. وشەكە سەرەتا ساڵی 1986 لە نۆزدەیەمین چاپدا وەك ناونیشانێكی تەلارسازیانە چووە نێو فەرهەنگی

دودنەوە. 'پۆستمۆدێرن' چەند ساڵێك درەنگتر، دوای ئەوە لە فەرەنسا بڵاوبووبۆوە، واتایەکی فەلسەفیی وەرگرت.

نووسینەکەی لیۆتارد ئیشێك بوو کە ئەنجومەنی زانکۆی حکومەتی (Québec)ی کەنەدی وەك راسپاردە پێیدابوو. ئەم ئیشە گەرەك بوو بناغەیەك بۆ پلاندانانی زانکۆ و زانست برێژێت. لیۆتارد لەم پرسیارەدا لە تەکنۆلۆژییە مۆدێرنەکانی ئینفۆرماسیۆنەوە دەردەچێت، راڤەی رێسای زانین (Wissen)ی گونجاو بەو تەکنۆلۆژییانە دەکات، لێرەشدا ئەو فۆرمە پێگونجاوەی زانین سەرلەنوێ وەك پێوەری رەخنەیی بۆ نرخاندنی تەکنۆلۆژییە نوێترەکان وەردەگرێتەوە.

ئەدگاری زانینی پاشمۆدێرن لە لایەك بەندە بە تەکنۆلۆژیای نوێی کۆمونیکاسیۆنەوە، بەڵام ئەو زانینە لە لایەکی دی دەبێت تەحەداکانی هەمان تەکنۆلۆژیا قبووڵ بکات و بەدووی وەڵامگەلی رەخنەییدا بگەرێت.

"زانینی مۆدێرن هەردەم فۆرمی یەکایەتیی هەبوو و ئەم یەکایەتییە بەرێی گەرانەوە بۆ مێتا-چیرۆکە مەزنەکان هاتبووە ئاراوە. تەنانەت لە دوورترینی وردە توێژینەوەکاندا گەرانەوەیەکی بەو چەشنە بۆ رابەرە ئیدێیەکی رەوایەتیدەر دیار بوو. نوێسەردەم یان مۆدێرنە سێ جۆری ئەم مێتا-چیرۆکانەی هێنایە ئاراوە: ئازادکردنی مرۆڤایەتی (لە رۆشنگەریدا)، تێلیۆلۆژیی هۆش (لە ئیدیالیزمدا)، هێرمینیۆتیکی مەغزا (لە هیستۆریزمدا). بەڵام مۆرکی دۆخی هەنووکە بە پێچەوانەوە ئەوەیە کە ئەمرۆ ئەم تێروانینانەی یەکایەتی زیادەن، ئەمەش نەك تەنها بەگوێرەی ئەو ناوەرۆکانە کە ناومان هێنان، بەڵکو هەروەها بەگوێرەی سەرجەمی جۆرەکەیان. هەمەکێتی کۆن بوو و ئیتر بەردانی کەرتەکان سەریهەڵدا" ([18]).

مێتا-چیرۆکەکان، واتا چیرۆك لەبارەی چیرۆك، بریتین لە سیستەمە رابەریکەرەکانی هزر کە هەموو شتێك لەنێو خۆیاندا دەگونجێنن و راڤە دەکەن. ئەوان چیرۆکن، چونکە روودانگە (Wirklichkeit) بۆ لیۆتارد، ئەمەش بەپوختی پابەند بە شێوازی هزرینی فەرەنسییەوە، راستەوخۆ شیاوی تێگەیشتن نییە، بەڵکو تەنها لە فۆرمی زماندا شیاوی گرتنە (تێگەیشتنە). ئیدێکەی رۆشنگەری ئەوە بوو کە مرۆڤان لە چەوساندنەوەی هۆشەکی و سیاسی و ئایینی ئازاد بکات، فەلسەفەی ئیدیالیستی وایدەبینی کە لە گەردووندا، لە کولتوور یان لە کۆمەڵگەدا، بەڵێ بەراستی لە تاکی مرۆڤدا، بزووتنێکی ئامانجداری (تێلیۆلۆژیانەی) ئاوەز کارایە، هیستۆریزمیش هەر تاکە مێژوویەك روون دەکاتەوە و تێیدا مەغزایەك ئاشکرا دەکات. ئەم هەموو مێتا-چیرۆکانەی مۆدێرنە لە لایەن هیواگەل، لە لایەن گەشبینیی ناسین (Erkenntnis/مەعریفە) و بروای پێشکەوتنەوە هەڵگیرابوون، ئەمانە سەراپا، بە شێوەیەکی کۆنکرێت، لەو ئیدێیانەدا دەرکەوتن کە شۆرشی فەرەنسییان خستەوە، هەروەها لە مارکسیزمدا، لە جیهانەئیدێی هومانیستیانەی لیبەرالەکان و ئایینەکاندا دەرکەوتن، بەڵام بەتایبەتی لەوێدا دەرکەوتن کە کاتێك مەردوم دەخوازێت سەرلەنوێ لە سفرێکەوە سەرەتای مێژوو بداتەوە. بەڵام لە روانگەی لیۆتارد "دەتوانین بە ئەوپەری ئاسانکراوی ببێژین: 'پۆستمۆدێرنە' ئەو واتایە دەگەیەنێت کە مەردوم چیدی بروا بە مێتا-چیرۆکەکان نەکات" ([19]).

تەکنۆلۆژیا نوێکان رۆڵێکی کرۆکی دەگێڕن لەم داوەشانەی ئیدێ دروستکەرەکانی یەکایەتی و رەواندنەوەی ئەو هیوایانەدا کە بە خودی ئیدێی یەکایەتییەوە بەندن. تەکنۆلۆژیا نوێکان سەرجەمی ئینفۆرماسیۆنەکان بەسەر وردترین یەکەدا، واتا بەسەر بیتسدا (bits) دابەش دەکەن و ئەم یەکانە لەبارن بۆ ئەوەی هەر شێوەیەکی سیستەم، هەر شێوەیەکی مەبەست، رێکبخەن. ئەوە کە هەتا ئێستا ناو دەنرا کولتوور، وەردەفۆرمێنرێت بۆ ئیندوستری. سەرجەمی گەمە زمانییەکان شیاو و رێپێدراون، سەرجەمی مۆدێلەکانی (**نموذج**) کردار هاوتا بەپاڵ یەکترییەوەن، بەڵام هەروەها سەرجەمی شێوازەکانی ژیان و سەرجەمی نرخاندنەکان شیاو نین لەتەك یەکتریدا بەراورد بکرێن. نوێ لێرەدا بەتایبەتی ئەوەیە کە نەك تەنها ئەم هەقیقەتەی کۆگەرایی داوا دەکرێت، دەرکپێدەکرێت و رەنگە هەروەها جێی داخ بێت، بەڵکو مەردوم هاوکات وەك چانس و قازانج لێی تێدەگات. پۆستمۆدێرنە تەنانەت تاسەی بۆ یەکایەتیش نەماوە. بەم پێیە ئیتر هیچ مۆدێلێکی ناسین (Erkenntnis) یان ژیان فەزڵی نییە، چیدی ئیتر ناشێت رەوایەتی بە چەوساندنەوە بدرێت.

"ئیتر با لە کۆتاییدا روون ببێتەوە کە ئێمە هیچ مافێکمان بۆ خستنەوەی هەقیقەت (Wirklichkeit) نییە، بەڵکو ئێمە ئەوپەڕی بۆمان هەیە لوغز بۆ شتێکی شیاوی هزرین، بەڵام نەشیاوی داڕشتن، دابهێنین (ئیختیراع بکەین). بێگومان مەردوم ناتوانێت لەم ئەرکە تەنانەت چاوەڕوانیی کەمترین گونجاندن (Versöhnung) لە نێوان 'گەمە زمانییەکان'دا بکات: کانت کە ناوی دەنان توانست (Vermögen)، دەیزانی ئەوان بەڕێی خەرەندێکەوە لە یەکتری دابڕاون، بۆیە ئەو تەنها پێیکرا هیوای بۆ بەدئەندێشەیەکی ترانسێندێنتال (ئەوەکەی هێگل) هەبێت تاکو لەنێو یەکایەتییەکی هەقیقیدا (wirklich) قبووڵیان بکات. بەڵام کانت هاوکات ئەوەشی دەزانی کە تەنها بە تێرۆر هەقی ئەم بەدئەندێشەیە دەدرێت. سەدەی نۆزدەیەم و بیستەم سەرجەم بڕی ئەم تێرۆرەیان پیشانداین. تاسە بۆ هەمەکێتی و یەکایەتی، بۆ گونجاندنی تێگە و سێنسێتی (ئەلەحسوسیە)، بۆ ئەزموونی شەفاف و شیاوی کۆمونیکاسیۆن، زۆر گران کەوت لەسەرمان. لەپشت داواکاریی گشتییەوە بۆ حەوانەوە و ئارامی، زۆر بەڕوونی دەرك بە بۆڵەی خۆزگە دەکەین تاکو جارێکی دی دەستبکرێتەوە بە تێرۆر، یان تاکو وێنای گرتنی سەرجەمییانەی روودانگە (Wirklichkeit) بچێتە فۆرمی کردارەوە. بەڵام وەڵامی سەرجەم ئەمە بریتییە لە: جەنگ دژی هەمەکێتی، با شایەتی بۆ ئەوە بدەین کە نەشیاوی داڕشتنە، با جیاوازییەکان چالاك بکەین، با شەرەفی ناو رزگار بکەین" ([20]).

لێرەدا بەڕوونی دەردەکەوێت، وازهێنان لە زمانێکی گەرەنتیدەر بە یەکایەتی، هەروەها هەمەلایەنێتیی توانستەکانی ناسین لەو شێوەیەدا کە کانت راڤەیان دەکات، نەك تەنها کێشەیەکی فەلسەفی لە خۆ دەگرێت، بەڵکو تەنانەت سەرەنجامی کۆمەڵایەتیی لێدەکەوێتەوە: بەناوی هێگلەوە کە ویستی گومانە رەخنەییەکەی کانت یەکالا بکاتەوە و هەمەکێتی لەنێو ناسین (Erkennen) و لەنێو جیهاندا دابڕێژێت، سیستەمی جیاوازی چ راسترەو و چ چەپڕەو دامەزرێنران. ناسیۆنالیزمی پرۆیسی-ئەڵمانی بە هەمان شێوەی هەر

جۆرێکی مارکسیزم، هەوڵی دەدا پابەند بە هێگلەوە ڕەوایەتی بە خۆی بدات. پۆستمۆدێرنە تەنها وازهێنانێکی ناسینیانە (مەعریفی) نییە لە هەمەکێتی، بەڵکو وازهێنانێکی سیاسیانەی هەمەکێتیشە.

بەڵام لێرەدا گەرەکە هاوکات ئاماژە بۆ ئەوە بدەین کە پۆستمۆدێرنە بۆ لیۆتارد بریتی نییە لە قۆناغێکی پاش مۆدێرنە، قۆناغێك کە کاتەکییانە شیاوی دیاریکردن بێت، بەڵکو لیۆتارد وەك هەڵوێستێکی هۆشەکی لێی دەڕوانێت کە هەر لە سەرەتاوە بە چەشنێك لەنێو مۆدێرنەی نوێتر، لەنێو مۆدێرنەی ئاڤۆنگاردیستیدا، هەیە کە هەر وەك لە باوەشی خۆی گرتبێت. لیۆتارد بەتوندی قۆناغاندنی ڕواڵەتی ڕەفز دەکات. جگە لەمە ڤۆلفگانگ ڤێلش کە بەڕاستی هاوهزرترین ڕاڤەکەری (شارحی) لیۆتاردە، گەڤمان دەکات کە نابێت تێگەی 'پۆستمۆدێرنە' لە لای لیۆتارد هاوواتا بە کەیفمەندیی بێپێوەر لە هزرین و ئاخافتن و کرداردا دابنرێت. ڤێلش دەبێژێت، کێشەکەی لیۆتارد ڕوو دەکاتە "کارکردن لە" (redigieren) مۆدێرنەدا، ئەمەش بریتی نییە لە کۆتاییهێنان بە ڕابورد و سەرەتایەکی نوێ، بەڵکو ئەمە گەرەکە "کارتێداکردنێك (Durcharbeiten) بێت، بێگومان بەتایبەتی کارتێداکردنێکی زمانیانە: "ئەو کارتێداکردنە کە لێرە مەبەستە، وەك دیارە هیچ پەیوەندییەکی لەتەك ئەوەدا نییە کە لە بازاڕی ئیدیۆلۆژییەکانی ئەمڕودا ناو دەنرێت پۆستمۆدێرنە یان پۆستمۆدێرنیزم، با ئەمە ڕوونتر دەربڕین: هیچ پەیوەندییەکی نییە بە بەکارهێنانی پارۆدی و سیتاتەکانی مۆدێرنە یان مۆدێرنیزم لە بینا و شانۆنامە یان لە ڕەسمدا، هەروەها زۆر کەمتریش لەمە پەیوەندیی هەیە بەو بزووتنەوە ئەدەبییەوە کە دەگەڕێتەوە بۆ ترادیسیۆنیترین فۆرمگەلی گێڕانەوە (چیرۆك). وەك ئاشکرایە، من خۆیشم واژەی 'پۆستمۆدێرن'م بەکارهێناوە. ئەمە بریتی بوو لە جۆر و شێوازێکی بەبەرهەم تاکو دێبات سەبارەت بە ناسین تەواو ڕۆشنبکرێتەوە. پۆستمۆدێرنە بریتی نییە لە قۆناغێکی نوێ، بەڵکو کارکردنە لە هەندێکی ئەو سیمایانەدا کە مۆدێرنە بۆ خۆی داوای دەکردن، لێرەشدا بەتایبەتی ڕوودەکاتە موبالەغەکەی: بناغەڕشتنی ڕەوایەتییەکەی خۆی بەو پرۆژەیە کە گوایە سەرجەم مرۆڤایەتی بەڕێی زانست و تەکنیکەوە ئازاد دەکات. بەڵام وەك گۆتمان، دەمێکە ئەم کارتێداکردنە لەنێو خودی مۆدێرنەدا بەرخراوە" ([21]).

لیۆتارد هاوکات لەدژی تۆمەتێکی دیکەش کە دراوەتە پاڵی، بەرهەڵستی دەنوێنێت: تۆمەتی نائاوەزگەرایی (ئیڕراسیۆنالیزم): "من لەسەر پانتایی جیاواز خەباتم کردووە: لەدژی بەناوئاوەزمەندیی سەپێنراو لە لایەن سەرمایەدارییەوە، لەدژی پێرفۆرماتیڤێتی. من جەخت دەکەم لە لایەنی جیاڕایی کە لەنێو کۆمەڵی پەروەردەڤانان / زانایاندا، (Bildungsgemeinschaft) لە پرۆسەی شکۆفەدان بە ناسیندا، ڕوو دەدات، بەکورتی: جەخت دەکەم لە ئاڤۆنگاردیزمەکەی" ([22]). لیۆتارد زۆر فۆرمی ئاوەز کە پێشتر لەنێو ئاڤۆنگاردی مۆدێرنەدا دەرکەوتوون، لەدژی "یەك تاکە" ئاوەز دادەنێت. بەڵام ئەم هەمەلایەنێتییە هاوواتا نییە بە ئیڕراسیۆنالێتی لە مەغزای نائاوەزدا، لە مەغزای دژ بە ئاوەزمەندیدا. بەڵام بەڕاستی لە لای لیۆتارد ڕوون نییە کە داخۆ دەبێت ئاوەزی پۆستمۆدێرن جیاواز لە ئاوەزی مۆدێرنی تۆتالیتێر لە لایەك، هەروەها کەیفمەندیی پۆستمۆدێرنیستی لە لایەکی دی، چی بن و گەرەکە چی بن، ئەمەش سەرباری ئەو

هەموو هونەرە هۆشزەنگینەی دەربڕین کە مۆرکی ئەوە. هاوکات لە لای لیۆتارد جیابوونەوەکە لە هەبوونی تەکنۆلۆژیای نوێی سەرجەم شتە شیاوەکان و زمانەکان تەنها لەنێو سنووردانانێکی نێگەتیڤدا دەمێنێتەوە: "ئێکلێکتیسیزم بریتییە لە پنتی سفری پەروەردەی هاوچەرخ: مەردوم گوێ لە ریگی دەگرێت، تەماشای فیلمی وێستەرن دەکات، نیوەڕوان لە مەکدۆنالد دەخوات و ئێواران خواردنی خۆماڵی دەچێژێت، لە تۆکیۆ عەتری فەرەنسی لە خۆی دەدات، لە هۆنگ کۆنگ نۆستالگییانە خۆی دەپۆشێت، ئینجا ئەوە وەك ناسین دەردەکەوێت کە گەمەی پرسیار-وەڵامی تەلەڤیزیۆن لەبارەی دەپرسێت. زۆر بە ئاسانی جمهور بۆ ئیشە ئێکلێکتیکییەکان پەیدا دەکرێت. ئینجا کاتێك هونەر دەبێت بە کیبچ، ئیتر تەمەلوق بۆ بێسەروبەری دەکات، ئەو بێسەربەرییە کە سەروەرە بەسەر 'چێژ'ی جمهوردا. هونەرمەند، گالەریست، رەخنەگران و جمهور لەنێو کەیفمەندیی پەتیدا بە خۆیان هۆشسامن. ئەمە سەردەمی سستبوونە. بەڵام ئەم ریالیزمەی کەیفمەندی ریالیزمی پارەیە: لەبەرئەوەی سەنگی مەحەکی ئێستێتیکی لەگۆڕێدا نییە، ئەوا دەشێت و سوودمەندە کە بەهای ئیشەکان بە بڕی ئەو قازانجە بپێورێت کە خودی ئیشەکان دەیهێنن. ئەم ریالیزمە خۆی لەتەك سەرجەمی رەهەندەکاندا دەگونجێنێت، ئەمەش بێگومان بە یەك تاکە مەرج دەکات: تەنها گەر رەهەندگەل و پێداویستیگەل خاوەنی کڕینهێزی (قوة الشراء) پێویست بن" ([23]).

گەر ئەم تێکستەی لیۆتارد کە وەك سیتات هێنامانەوە، سەرەتا چواندنی بۆ کایەی ئێستێتیکی، بەتایبەتی بۆ کایەی ئەدەبی هەبێت، ئەوا نموونەکانی تێکستەکە شیمانەی بەکاربردنی ئەم پۆستمۆدێرنیزمە کە لیۆتارد رەفزی دەکات، بەسەر هەموو کایەکانی ژیاندا دەردەخەن. بەڵام لێرەدا هاوکات روخساری راستەقینەی هزر و ئاخافتن و ژیانی پۆستمۆدێرن بەڕوونی دەرناکەوێت. با جارێکی دی دەرفەت بدەین ڤۆلفگانگ ڤێلش بەپوختی بدوێت: "پۆستمۆدێرنە لەوێدا سەرچاوە دەگرێت کە کاتێك هەمەکێتی کۆتایی پێدێت (...). پۆستمۆدێرنە بەتایبەتی کۆتایی یەك (ئەلواحد) و هەمەکێتی بە شێوەیەکی پۆزەتیڤ بەکاردەهێنێت، ئەویش کاتێك هەوڵ دەدات هەمەلایەنێتییە ئاشکرابووەکە لە رەوایەتی و خۆجۆرییەکەیدا مسۆگەر و ئاوەڵا بکات" ([24]).

سەرچاوە:

Hans Joachim Türk: Postmoderne. Mainz 1990

فەرهەنگۆك

ئاپۆری: کێشەی تیۆریانەی نەشیاوی چارەسەرکردن.

ئاتۆنال: ئەو موزیکە کە بەند نییە بە پرنسیپی هارمۆنییەوە لە موزیکی تۆنالدا.

ئاڤۆنگارد: خەباتگێڕی پێشەوای ئیدێیەك یان جەرەیانێك، بۆ نموونە لە ئەدەب و هونەردا

بێستسێلەر: وشەیەکی ئینگلیزیە، واتا: کتێبێك یان قەوانێك یان سیدییەك و هتد بۆ ماوەیەك زۆر چاك دەفرۆشرێت.

بلازفێمی: گاڵتەکردن بە خودا، گاڵتەکردن یان جنێودان بە شتێکی یان کەسێکی پیرۆز.

پارۆدی: لاسایی یان وەرگۆڕنی کۆمیکییانەی / مەهزەلەیی ئیشێکی هونەری یان ئەدەبی یان ستیلێك.

پراگماتیك: سیمیۆتیك وەك زانستی هێما بەسەر سێ لکدا بەش دەبێت: سینتاکس (لۆگیکی یان گراماتیکی هێما) کە راڤەی پەیوەندیی نێوان خودی هێماکان دەکات، سیمانتیك (زانستی واتا) کە لە پەیوەندیی نێوان هێما و هێماێنراو دەکۆڵێتەوە، پراگماتیك (زانستی بەکارهێنانی هێماکان لە کۆنتێکستەکەیاندا) کە لە پەیوەندیی نێوان هێما و بەکارهێنەرەکەی دەکۆڵێتەوە.

پێرفۆرماتیڤێتی: تێگەیەکی تیۆریی کرداری ئاخافتە (Sprechakttheorie). مەردوم بەرپێی کرداری پێرفۆرماتیڤەوە ئاخافتن لە رووی کاراییە راگەیەنەرییەکەیەوە (کۆمونیکاتیڤ) ئەنجام دەدات: "فەرمانت پێدەدەم کە دەرگاکە دابخەیت" (دەربڕراوە بۆ فەرماندان بە شتێك)، یان: "ئینزارت دەکەم، وا ئۆتۆمبێلەکە نزیکدەکەوێتەوە" (دەربڕراوە بۆ ئینزارکردنی کەسێك). دەربڕینی پێرفۆرماتیڤ جیاوازە لە دەربڕینی کۆنستاتیڤ (چەسپیو). ئەمیان راستە یان هەڵەیە و پابەندە بە گۆتنی شتێکەوە، بەڵام دەربڕینی پێرفۆرماتیڤ نە راستە و نە هەڵەیە، مەبەستەکەی تەنها ئەوەیە کە شتێك بکرێت، ئەمەش لە گۆتنی پەتی تێپەڕ دەکات.

تۆنال: ئەو موزیکەیە کە لەنێو پەیوەندییەکی دەنگیی یان هارمۆنیانە یان ئاکۆردیانەدا بنیات دەنرێت.

تێلیۆلۆژی: رێبازێکی هزرە کە هەموو شتێکی نێو گەردوون وەك مەبەستدار، ئاڕاستەوەرگرتوو رووەو ئامانجێك، دادەنێت.

تیۆریی سیستەم: مۆدێلێکی ناسینە (مەعریفەیە) بۆ کارکردن لە نێوان بەشە زانستییە (دیسپلینە) جیاوازەکاندا. لە تیۆریی سیستەمدا سیستەمگەلی جیاواز بۆ روونکردنەوەی فێنۆمێنی جیاواز و ئاڵۆز بەکاردەهێنرێن.

دێتای: تاکە کەرت لە ئیشێکدا.

دێتەرمینیزم: رێبازێکی هزرە کە وای دادەنێت سەرجەمی رووداوەکانی گەردوون و کۆمەڵ پێشتر چەسپێنراون.

دوڕ: سێیەم پلەی تۆنەکانە لە سێیینەدا، کە تۆنێکی گڕە

ڕوودانگە: بۆ وشەی (ڤیرکلیشکایت / Wirklichkeit)ی ئەڵمانی دانراوە، کە ئەمیش بۆ "ئەکتوالیتاس"ی لاتینی دانراوە. ڕوودانگە نیشانەیە بۆ ئەو جۆرەی بوون کە لە شیمانە (Möglichkeit) و زەروورە (Notwendigkeit) جیاکراوەتەوە. بەرانبەر بە جووتە تێگەی ڕوودانگە / شیمانە (Akt / Potenz) جووتە تێگەی ریالێتی / ئیدیالێتی دەوەستێتەوە. تێگەی ڕوودانگە بە پێچەوانەی تێگەی ریالێتییەوە شتە ریالەکان وەك خودی شت ڕووندەکاتەوە، واتا وەك شتی ئەوتۆ کە کاریگەری (Wirkung) دەنوێنن یان توانایان بۆ نواندنی کاریگەری هەیە. لەم ڕوانگەیەوە دۆخە ناخەکییەکانیش، بۆ نموونە سۆزەکان، سەر بە ڕوودانگەن، چونکە کاریگەری پیشان دەدەن.

ڕێپرەزەنتاسیۆن: تەمسیلکردن، پیشاندان. بەڵام بینای ڕێپرەزەنتاسیۆن ئەو جۆرە بینایانەن کە بەتایبەتی بەهۆی زمانەکەیان یان فۆرمەکەیانەوە دەرکەوتوون (کەشخەن).

ڕێگی: جۆرێکی موزیکە.

ریالیزمی نائیف: ئەم جۆرە ریالیزمە وای دەبینێت کە شتەکان بەڕاستی هەر ئاوهان وەك چۆن لە لایەن مرۆڤەوە دەرکدەکرێن.

سپۆنتانێتی: (عەفەویەت)

سیتات: (ئیقتیباس)

سیتاتگەرایی: واتا وەرگرتنی سیتاتی جیاواز لە ئیشە کۆنەکانی تەلارسازییەوە (یان ئەدەب و هونەرەوە).

سیێن: نواندنگە (وەك تیاتەر)، نێوەندی ڕوودانی شتێك، هەروەها دەشێت سەرجەمی چالاکییە کولتوورییەکان بێت.

شۆڕشی کۆپەرنیکی: جێگرتنەوەی جیهانبینیی جیۆسەنتری (زەمین وەك سەنتەری جیهان) بەڕێی جیهانبینیی هێلیوسەنترییەوە (خۆر وەك سەنتەری جیهان) لە سەرەتای نوێسەردەمی ئەوروپیدا.

کۆنسەرڤاتیڤ: کەسێك یان هێزێکی کۆمەڵایەتی کە دەیەوێت بەها دێرینەکان بپارێزێت.

ئێتیك: جیاوازیی مۆراڵ و ئێتیك ئەوەیە کە مۆراڵی دراو تا ڕادەیەك سەرچاوەی سۆزمەندی هەیە (وەك ڤێز، کین، ترس) و پابەندە بە کولتوور و کۆمەڵگەوە، بەڵام ئێتیك بە پێچەوانەوە بەڕێی لۆگیکەوە هەوڵ دەدات پێوەر (ی ڕەها) دابنێت، یان وەك زانست یان هزرین لەبارەی مۆراڵ دەردەکەوێت.

کیچ: هونەری کیچ بۆ نموونە هونەرێکە کە تێیدا هەست بە تلیساوەیی لەنێو ئیشەکەدا سەروەرە، یان ڕەسەن نییە، بەڵکو ئەوە دەداتەوە کە پێشتر بە ڕەسەنی ئافرێنراوە، یان لە جێی هەڵەدایە، مەردوم بۆ نموونە وڵاتەکەی ناو دەنێت بەهەشتی سەر زەمین، یان نموونەی دیکەی کیچ بریتین لە: وێنەی فریشتەی گووپن، یان دەربڕینی "من تینوێتیم بە گڕ دەشکێت".

ئێکلێکتیسیزم: شێوازێکی کارکردنە بۆ نموونە لە بوارەکانی ستیل و فەلسەفەدا کە ئیشێکی نوێ لە توخمگەلی ستیلە کۆنەکان یان سیستەمە کۆنەکان دروست دەکات. ئەم شێوازەی کارکردن لە هونەری ئەوروپیدا مۆرکی کلاسیسیزم، بەلام بەتایبەتی مۆرکی هیستۆریزم بوو، هەروەها لە پۆستمۆدێرنەشدا سەرلەنوێ واتا بۆ "پێکهێنانەوە" وەردەگرێت.

ئینفۆرمێل: ڕێبازێکی هونەرییە کە دوای 1945 لە پاریس هاتە ئاراوە. ئینفۆرمێل زۆر جار وەك تێگەیەك بەکاردەهێنرێت کە جەرەیانە ئەبستراکتەکانی هونەر لە سالانی پاش جەنگدا لە ئەوروپا نیشانە دەکات. لە هونەری ئینفۆرمێلدا سۆز و سپۆنتانێتی (عەفەویەت) گرنگترن لە کامیلێتی و ئاوەز و ڕێکخستن.

ئەبستراکسیۆن: داڕنین (تەجریدکردن)

ئەنگاژمۆ: (ئیلتیزام)

نارڕاتیف: گێڕەرەوە

نۆستالگی: ئاوڕدانەوەی سۆزمەندانە لە سەردەم و ڕووداوی رابوردوو کە تەنها لەنێو ئەندێشەدا هەن و مەردوم ڕۆمانسیانە دەیانڕازێنێتەوە.

نیو ئەیج: سەردەمی نوێ، لە چارەکی سێیەمی سەدەی بیستەمدا وەك ناونیشانێك بۆ ئەو لایەنانەی بزووتنەوەی هیپی بەکاردەهێنرا کە ئاڕاستەیان ڕووەو جیهانی ناخەکیی مرۆڤ وەرگرتبوو.

لێکسیکۆن: ئیشێك (فەرهەنگێکی ڕوونکەرەوە) کە پابەند بە ئەلفوبێوە هەموو کایەکانی زانین یان کایەیەکی تایبەتیی زانینی بە پوختی تێدا ڕوونکراوەتەوە.

وێسترن: بە زمانی عەوام دەبێت بە "فیلمی عەسابە" (کاوبۆی).

هیپۆتێز: گریمانەی زانستی، کە جارێ سەلماندنی گەرەکە. دەسوێژێکی ناسینی زانستییە بۆ سەلماندنی شتە یاسادارەکان یان دراوێکی ڕیالْ، کە لەشێوەی گەڕانەوەدا بۆ سەرچاوەی دروستبوونیان خۆی دەنوێنێت. هیپۆتێز پێچەوانەی پرۆگنۆزە کە گۆڕانی ئایندەیی ڕادەگەیەێت.

هیستۆریزم: دیاردەیەکی سەدەی نۆزدەیەمە لە مێژووی ستیلەکاندا. مەردوم لە هیستۆریزمدا دەگەڕێتەوە بۆ ستیلگەلی رابوردوو و لاساییان دەکاتەوە.

مۆلْ: یەکەم پلەی تۆنە / دەنگە لە سێیینەدا.

مۆنیزم: یەکئاڕاستەگەرایی کە پێچەوانەی دوالیزمە (دووگەرایی).

فوتوریزم: بزووتنەوەیەکی ئاڤۆنگاردیستیی هونەر بوو کە لە ئیتالیاوە سەرچاوەی گرت. ئەم بزووتنەوەیە داواکاریی بۆ دامەزراندنی کولتوورێکی نوێ بەرزکردەوە. فیلیپۆ تۆماسۆ مارینێتی دامەزرێنەری فوتوریزم بوو کە سالی 1909 یەکەم مانیفێستی فوتوریستی ی بلاوکردەوە.

پێرست

---

[1]) Peter Koslowski, Vorwort, in: Moderne oder Postmoderne? Zur Signatur des gegenwärtigen Zeitalters. Hg. V. Peter Koslowski / Robert Spaemann / Reinhadt Löw, Weinheim 1986, XIf.

[2]) Wolfgang Welsch: „Postmoderne“. Genealogie und Bedeutung eines umstrittenen Begriffs, in: „Postmoderne“ oder Der Kampf um die Zukunft. Die Kontroverse in Wissenschaft, Kunst und Gesellschaft. Hg. V. Peter Kemper. F.a.M. 1988, S. 33

[3]) Wolfgang Welsch, Unsere postmoderne Moderne, Weinheim 1987, S. 4

[4]) Wolfgang Welsch, Postmoderne. Ein Diskussionsbericht, in: Information Philosophie, 15. Jg. (1987), H. 5, 22.

[5]) Wolfgang Welsch, “Postmoderne”, a.a.O., S. 15f.

[6]) Jürgen Habermas, Moderne und postmoderne Architektur, in: derselbe, Die neue Unübersichtlichkeit. Kleine politische Schriften V. Frankfurt a.M. 1985, 11-29

[7]) AaO., 23

[8]) AaO., 26

[9]) Andreas Huyssen, Postmoderne – eine amerikanische Internationale?, in: Postmoderne. Zeichen eines kulturellen Wandels. Hg. V. Anreas Huyssen u. Klaus R. Scherpe, Reinbeck 1986, S. 19

[10]) Ebenda

[11]) Klotz, Moderne und Postmoderne, S. 103

[12]) Ebenda, S. 108

[13]) Wellmer, Kunst und industrielle Produktion, Weinheim 1987, S. 108f.

[14]) Ebenda, S. 255

[15]) Achille Bonito Oliva, Die italienische Trans-Avangarde, in: Wege aus der Moderne, Hg. W. Welsch, Weinheim 1988, S. 126f.

[16]) Umberto Eco, Postmodernismus, Ironie und Vergnügen, in: Wege aus der Moderne, S. 75

[17]) Ebenda, S. 76

[18]) Wolfgang Welsch, Unsere postmoderne Moderne, S. 32

[19]) Lyotard, Das postmoderne Wissen, S. 7, deutsch S. 14

[20]) Ebenda, S. 203

[21]) Wolfgang Welsch, aaO., S. 213

[22])Lyotard, Über den Terror und das Erhabene, in: Verabschiedung der (Post-)Moderne? Hg. V. Jacques Le Rider und Gérard Raulet. Tübingen 1987, S. 274

[23]) Lyotard, Beantwortung der frage: Was ist Postmoderne. S. 197

[24]) Wolfgang Welsch, Unsere postmoderne Moderne. S. 197

تێبینیی وەرگێڕ:

- **کتێبی دیاریکراو ساڵی 1990 بڵاوکراوەتەوە. ئەو دەمە دانوستاندنەکانی پۆستمۆدێرنە لە ئەڵمانیا لە ئاستێکی دیکەدا بوون وەك لە ئەمڕۆ.**
- **لەم نووسینە وەرگێڕراوەی بەردەمدا ڕەچاوی پرسیارە پۆستمۆدێرنەکان تەنها لە بوارەکانی ئەدەب، تەلارسازی، هونەری شێوەسازی و هونەرەکانی دی، هەروەهات فەلسەفەدا کراوە، لەسەر ئەم ڕەوتەیش دابەشاندنی ژمارەیی ئەنجام دراوە کە لە دابەشاندنی نێو کتێبەکە جیاوازە، چونکە ئەو**

کتێبە لێکۆڵینەوەیەکی هەمەلایەنییە لەتەك پرسیار و کێشەکانی پۆستمۆدێرنەدا بەگشتی، لێرەشدا دەچێتە نێو بواری دیکەوە، وەك پەروەردەزانی و فەلسەفەی نوێتری فەرەنسی و هتد.

- بە چاکمان زانی لەم وەرگێڕانەدا سەرچاوەی برێکی سیتاتەکان دیاریبکەین، چونکە رەنگە خوێنەر (ی نووسەر یان ئەکادیمی) بتوانێت بۆ توێژینەوە بەکاریان بهێنێت.

بڵاوکراوەتەوە لە گۆڤاری سەردەمدا